INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNI QIYOSIY TAHLIL QILISH: KORPUSGA ASOSLANGAN YONDASHUV (CORPUS-BASED APPROACH)

Mamurov Sanjarbek Abdunabiyevich
Farg`ona shahridagi koreya xalqaro universiteti
Ingliz tili filologiyasi fakulteti
Ingliz tili fani o‘qituvchisi, professor assisenti,
Farg‘ona shahar, O‘zbekiston
E-mail: mamurovvs@mail.ru
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-8291-100X

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologik birliklar (FB) korpusga asoslangan yondashuv orqali qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi — ikki nogenetik, tipologik jihatdan farqli tilda frazeologik birliklarning semantik va struktur xususiyatlarini aniqlash, ularning umumiy (universal) va milliy-madaniy (etnokultural) jihatlarini ochib berishdir. Metod sifatida frazeologik lug‘atlar hamda mavjud tilshunoslik korpuslaridan (jumladan, O‘zbek tili milliy korpusi, uzbekcorpus.uz) uzluksiz tanlash (continuous sampling) usulida to‘plangan namunalar semantik, struktur va qiyosiy tahlil bosqichlaridan o‘tkazildi. Tahlil zoonim (hayvon nomi) komponentli frazeologik birliklarga alohida e'tibor qaratdi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ikki tilda ham hayvon obrazlari orqali inson xarakteri va xatti-harakatini ifodalash universal kognitiv modelga ega, biroq har bir til o‘ziga xos geografik va madaniy muhitni aks ettiruvchi o‘ziga xos frazeologik birliklarni ham namoyon etadi. Xulosa qilib aytganda, korpusga asoslangan yondashuv an'anaviy intuitiv frazeografiyaga nisbatan ob'ektivlik va ishonchlilikni ta'minlaydi, biroq kam uchraydigan va dialektal frazeologik birliklar uchun korpus hajmini kengaytirish talab etiladi.*

Kalit so‘zlar: *frazeologiya, frazeologik birlik, korpus lingvistikasi, qiyosiy tilshunoslik, zoonim, idioma, ingliz tili, o‘zbek tili.*

KIRISH

Frazeologik birliklar (FB) (Phraseological Unit) — tilning obrazliligini, xalq donishmandligini va milliy dunyoqarashini o‘zida mujassam etgan barqaror birikmalardir. Ular alohida so‘zlarning yig‘indisidan farqli o‘laroq, yaxlit, ko‘chma ma'noga ega bo‘lib, tilning eng boy va ifodali qatlamini tashkil qiladi. Frazeologiya fani XX asrning birinchi yarmida Sh. Balli tomonidan asos solingan bo‘lib (1905-yil), keyinchalik V.V. Vinogradov tomonidan rus tili misolida semantik jihatdan

tasniflangan. Ingliz tili frazeologiyasi bo‘yicha A.V. Kunin, o‘zbek tili frazeologiyasi bo‘yicha esa Sh. Rahmatullayevning tadqiqotlari fundamental ahamiyatga ega.

Ingliz va o‘zbek tillari tipologik jihatdan farqli (ingliz — flektiv-analitik, o‘zbek — agglyutinativ) va nogenetik tillar bo‘lib, ularning frazeologik tizimlarini qiyoslash nafaqat nazariy tilshunoslik, balki tarjimashunoslik va chet tili o‘qitish metodikasi uchun ham amaliy ahamiyatga ega. So‘nggi yillarda milliy til korpuslarining (jumladan, O‘zbek tili milliy korpusining) rivojlanishi frazeologik tadqiqotlarni intuitiv-an'anaviy usuldan korpusga asoslangan, ob'ektiv va statistik jihatdan asoslangan usulga o‘tkazish imkonini bermoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi — ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologik birliklarni, xususan zoonim komponentli birliklarni, korpusga asoslangan yondashuv orqali qiyosiy tahlil qilish va ularning semantik, struktur hamda madaniy xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Vazifalar: 1) frazeologiya nazariyasining asosiy tushunchalarini yoritish; 2) korpusga asoslangan tadqiqotlar metodologiyasini ko‘rib chiqish; 3) ikki tildagi zoonim komponentli FB'larni tematik guruhlash va qiyoslash; 4) universal va milliy-madaniy xususiyatlarni aniqlash.

TADQIQOT METODLARI

Tadqiqot korpusga asoslangan qiyosiy-tipologik metodologiyaga asoslangan bo‘lib, quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi: 1) Korpus yig‘ish — frazeologik lug‘atlar, ilmiy tadqiqotlar va til korpuslaridan (ingliz tili uchun mavjud elektron korpuslar, o‘zbek tili uchun O‘zbek tili milliy korpusi — uzbekcorpus.uz) zoonim komponentli FB'larni uzluksiz tanlash usulida to‘plash; 2) Kategoriyalash — FB'larni murojaat qilingan hayvon turiga (uy hayvonlari, yovvoyi hayvonlar, qushlar) ko‘ra guruhlash; 3) Semantik tahlil — har bir FB'ning to‘g‘ri va ko‘chma ma'nosini, asosidagi kontseptual metafora yoki metonimiyani aniqlash; 4) Struktur tahlil — FB'larning grammatik qolipi va leksik tarkibini o‘rganish; 5) Qiyosiy tahlil — ikki tildagi FB'larni kontseptuallashtirish o‘xshashligi va til/madaniy omillarga bog‘liq farqlarini aniqlash uchun solishtirish.

Korpusga asoslangan yondashuvning afzalligi shundaki, u FB'larning chastotasi, uslubiy bo‘yog‘i va kontekstual moslashuvchanligini mavhum til intuitsiyasiga emas, balki haqiqiy matnlar to‘plamiga tayangan holda aniqlash imkonini beradi. Biroq past chastotali va dialektal frazeologik birliklar uchun korpus hajmini va morfosintaktik izohlash sifatini oshirish zarurati mavjud.

NATIJALAR

Tahlil natijasida ingliz va o‘zbek tillarida zoonim komponentli FB'lar orasida "it" (dog), "mushuk" (cat) va "ilon" (snake) obrazlari eng ko‘p uchraydigan guruhlarni tashkil etishi aniqlandi. Ikkala tilda ham it obrazi ikki xil — ijobiy (sadoqat, do‘stlik) va salbiy (ta'qib qilingan, quldek mavjudlik) konnotatsiyaga ega. Masalan, ingliz

tilidagi "a dog‘s life" (juda og‘ir, mashaqqatli hayot) o‘zbek tilidagi "it yotish, mirza turish" iborasiga semantik jihatdan yaqin bo‘lib, ikkalasi ham og‘ir turmush sharoitini ifodalaydi.

Shu bilan birga, ba'zi hollarda ikki til bir xil ma'noni ifodalash uchun turli hayvon obrazlaridan foydalanadi. Masalan, ingliz tilidagi "a snake in the grass" (niqoblangan dushman, ikki yuzlamachi) ma'nosini o‘zbekcha matnlarda ba'zan boshqa obrazlar orqali ham ifodalash mumkin, bu esa har bir xalqning tabiat bilan o‘ziga xos madaniy-tarixiy munosabatini aks ettiradi. Quyidagi jadvalda ba'zi zoonim komponentli FB'larning ingliz va o‘zbek tillaridagi ekvivalentlari keltirilgan:

Semantik guruh (zoonim)	Ingliz tilidagi FB	O‘zbek tilidagi ekvivalenti
it (dog)	a dog‘s life	it yotish, mirza turish
ilon (snake)	a snake in the grass	ikki yuzlamachi, niqoblangan dushman
mushuk (cat)	cat-sleep (brief sleep)	mushuk uyqusiday, mudrash
qush (bird)	to kill two birds with one stone	bir o‘q bilan ikki quyonni urish

Tahlil shuningdek shuni ko‘rsatdiki, ingliz tili frazeologiyasida "oak", "rose" kabi Yevropa florasiga xos o‘simlik nomlari faol qo‘llanilsa, o‘zbek tili frazeologiyasida "paxta", "qovun", "qovoq" kabi Markaziy Osiyo qishloq xo‘jaligiga xos o‘simlik nomlari ustunlik qiladi (masalan, "qovun tushirmoq" iborasi). Bu FB'larning nafaqat lisoniy, balki geografik va xo‘jalik-madaniy omillar bilan ham chambarchas bog‘liqligini tasdiqlaydi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar frazeologik birliklarning universal kognitiv modellarni (hayvon xatti-harakati orqali inson xarakterini ifodalash) aks ettirishi bilan bir qatorda, har bir tilning o‘ziga xos geografik, tarixiy va madaniy tajribasini ham saqlab qolishini ko‘rsatadi. Bu xulosa Vray (2002) tomonidan ilgari surilgan formulaik til birliklari (formulaic language) nazariyasiga mos keladi — unga ko‘ra, tayyor til birliklari nafaqat kommunikativ samaradorlikni, balki jamoaviy tajriba va identifikatsiyani ham ifodalaydi.

Korpusga asoslangan yondashuvning ustunligi shundaki, u Sinklayr (1991) asos solgan corpus-driven metodologiyasiga muvofiq, frazeologik birliklarning haqiqiy qo‘llanilish chastotasi va kontekstini ob'ektiv tarzda aniqlash imkonini beradi — bu esa an'anaviy, faqat lug‘atlarga tayangan tahlil usulidan farqli ustunlikdir. Shu bilan birga, tadqiqot davomida past chastotali va so‘zlashuv uslubiga xos frazeologik

birliklarni yetarli darajada qamrab olish uchun korpus hajmi cheklovlarga duch keldi — bu kelgusi tadqiqotlar uchun muhim yo‘nalishni ko‘rsatadi.

Natijalarning amaliy ahamiyati chet tili o‘qitish metodikasida ham namoyon bo‘ladi: talabalarga FB'larni faqat yodlatish emas, balki ularning madaniy-kognitiv asosini tushuntirish orqali o‘rgatish frazeologik kompetensiyani chuqurroq shakllantiradi.

XULOSA

O‘tkazilgan tadqiqot ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologik birliklarning, xususan zoonim komponentli birliklarning, chuqur til-madaniy bog‘liqlikka ega ekanligini tasdiqladi. Ikkala til ham hayvon obrazlari orqali inson xususiyatlarini ifodalashda umumiy kognitiv naqshlarga ega bo‘lsa-da, o‘zbek frazeologiyasi Markaziy Osiyo dehqonchilik va ko‘chmanchi hayot tarziga xos obrazlarni ko‘proq aks ettiradi. Tahlil asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1) Ingliz va o‘zbek tillari frazeologiyasini qiyosiy o‘rganishda korpusga asoslangan yondashuvni kengroq qo‘llash, xususan O‘zbek tili milliy korpusidan faolroq foydalanish.

2) Chet tili darslarida FB'larni o‘qitishda ularning madaniy-kognitiv asoslarini tushuntirib berish, shunchaki tarjima yoki yodlashga tayanmaslik.

3) Kelgusida o‘zbek tili milliy korpusi asosida frazeologik moduli yaratish va uni mashina tarjimasi tizimlarini takomillashtirish uchun qo‘llash.

4) Boshqa semantik guruhlar (o‘simlik nomlari, ranglar, tana a'zolari) bo‘yicha ham kengroq korpusga asoslangan qiyosiy tadqiqotlar o‘tkazish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kunin, A. V. (1996). Course of phraseology of modern English. Moscow: Phoenix.
2. Rahmatullayev, Sh. (1992). O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati. Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati.
3. Sinclair, J. (1991). Corpus, concordance, collocation. Oxford: Oxford University Press.
4. Wray, A. (2002). Formulaic language and the lexicon. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Xudoyorova, D. A. (2025). A comparative study of phraseological units to the names of flora and fauna in English and Uzbek. Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations, 1(3), 1122-1128. https://doi.org/10.71337/inlibrary.uz.jmsi.113460